

UWAG KILKA O INTERPRETACJI DZIEŁA SZTUKI LITERACKIEJ NA PRZYKŁADZIE DRAMATURGII ANTONIEGO CZECHOWA

Robert Boroch

Polska, Warszawa, UW
rboroch@uw.edu.pl

Abstrakt. W artykule zostały podniesione kwestie hermeneutyki dzieła sztuki literackiej. Zasadniczym punktem rozważań jest namysł nad przyczynami wpływającymi na niestabilność deskrypcyjną interpretacji dzieła. Przyjęte zostały dwie perspektywy opisu dzieła — perspektywa wewnętrzna (dalej PW) oraz perspektywa zewnętrzna (dalej PZ). Perspektywa PW jest ujęciem redukcjonistycznym o stabilnym opisie; dzieło w tej perspektywie jest traktowane jako zamknięta całość, która jest opisywana w izolacji ze światem aktualnym. W praktyce badawczej nie występuje tzw. „czysta semiotyka literatury”, czyli taka, która jest oderwana od świata aktualnego. Inną, przeciwną perspektywą jest ujęcie PZ. W perspektywie tej dzieło taktowane jest jako dana będąca częścią społecznej struktury (*resp.* społecznego fenomenu). W tym też względzie PZ prowadzi do antropologii (np. antropologii literatury). Relacje świata dzieła jak i świata aktualnego w tej perspektywie są dynamiczne, uzależnione od ideologicznego punktu odniesienia. W tym też sensie opis PZ jest opisem niestabilnym i otwartym. Problemami do dalszego rozważenia są kwestie możliwości opracowania niezawodnych metod opisu dzieła w różnych perspektywach (np. semiotyka literatury) oraz ontologiczne umocowanie dzieła sztuki literackiej w procesach socjotwórczych (antropologia literatury, semiotyka antropologiczna).

Słowa kluczowe: hermeneutyka, teoria literatury, modele analizy dzieła sztuki literackiej

Remarks on an Interpretation of Literary Work of Art Presented on the Example of Dramaturgy of Anton Chekhov

Robert Boroch

Poland, Warsaw, UW
rboroch@uw.edu.pl

Abstract. The present article raises issues regarding the hermeneutics of a literary artwork. Reflection on the causes influencing the descriptive instability of the interpretation of a work constitutes the main point of these considerations. Two perspectives on the description of a work have been adopted: internal (hereafter PW) and external (hereafter PZ). The PW perspective is a reductionist approach involving a stable description; from this perspective, the work is treated as a distinct whole, described in isolation from the real world. Theoretically, the PW perspective governs the semiotics of literature. In research practice, however, the so-called ‘pure semiotics of literature’, i.e. one that is detached from the real world, does not come into play. The other, opposite perspective is the PZ approach. From this perspective, the work, as a part of the social structure (i.e. social phenomenon), is treated as a given. In this regard as well, PZ leads to anthropology (e.g. the anthropology of literature). From this perspective, the relationships between the world of the work and the real world are dynamic and dependent on the ideological point of reference. In this sense a PZ description is also unstable and open. Problems for further consideration include questions regarding the potential for elaborating reliable methods to describe a work from different perspectives (e.g. the semiotics of literature) as well as the ontological fixation of a work of literary art within sociological processes (the anthropology of literature, semiotic anthropology).

Keywords: hermeneutics, literary theory, models of analysis of a literary work

Wprowadzenie

Problematyka artykułu ma charakter wstępny i odnosi się do metod analizy (interpretacji) dzieła literackiego [Ingarden 1960: 7]. Prezentowane w artykule rozważania dotyczą analizy dzieła literackiego z dwóch perspektyw: wewnętrznej i zewnętrznej. Perspektywa wewnętrzna (PW) analitycznie prowadzi do semiotyki literatury, perspektywa zewnętrzna (PZ) zaś do antropologii literatury (szerzej semiotyki antropologicznej). Perspektywa wewnętrzna jest redukcyjna (redukcjonizm interpretacyjny); może ona stać się stabilną podstawą opisu świata przedstawionego w dziele. Perspektywa zewnętrzna zaś traktuje dzieło literackie jako „fenomen społeczny”. Z perspektywy wewnętrznej przedmiotem poznania jest faktycznie świat przedstawiony dzieła, zaś z perspektywy zewnętrznej proces ideologizacji i mitologizacji artefaktów tego świata. W tym też kontekście ta pierwsza jest ujęciem o charakterze deskryptywnym, a ta druga o charakterze normatywnym. Zasadniczy problem badawczy dotyczy podatności dzieła literackiego na liczne interpretacje. Nawet jeśli przyjmujemy, że reprezentacja semantyczna dzieła pozostaje niezmienna, wciąż istnieją różnice wynikające z jej rozumienia przez badaczy-interpretatorów, którzy nie mogą zgodzić się na określoną eksplikację. W artykule została postawiona teza, że przyczyną takiego stanu rzeczy jest synkretyzm metod interpretacyjnych, polegający na łączeniu obu perspektyw, oraz ideologiczne zaangażowanie badaczy-interpretatorów. Materiałem analitycznym będą wybrane przykłady z twórczości dramaturgicznej Antoniego Czechowa.

Hermeneutyka dzieła literackiego

Problematyka interpretacji — hermeneutyka (albo hermeneutyki) dzieła sztuki literackiej — była przedmiotem zainteresowania zarówno filozofii (np. Martin Heidegger, Jürgen Habermas, Hans-Georg Gadamer, Roman Ingarden, John D. Caputo, Hugh J. Silverman, itd.), jak i filologii [Handke 1995: 281–289]. Badając dzieło literackie, hermeneutyka skupiała się zasadniczo na metodach interpelacji oraz ich ograniczeniach epistemicznych.

Metody interpretacji dzieła dzieli się według ich zakresu lub typu na:

- metody określone (szczegółowe); przykładem metod określonych są ujęcia strukturalne czy semiotyczno-semantyczne;
- metody nieokreślone (ogólne); przykładem metod nieokreślonych są ujęcia biograficzne czy psychoanalityczne.

Przeciwko metodom określonym podnoszono zarzut uporeczywej drobnozowości i fragmentaryczności. Drobnozowość utrudniała śledzenie toku rozumowania, co prowadziło do koncentracji jedynie na fragmentach lub elementach dzieła literackiego. Przeciwko metodom nieokreślonym podnoszono zarzut relatywizmu epistemologicznego albo metodologicznego eklektyzmu. Ani metody określone, ani nieokreślone nie doprowadziły do wypracowania uniwersalnych zasad analitycznych, które mogły być wykorzystane do eksplikacji dowolnego dzieła sztuki literackiej. Moc epistemiczna metod określonych ogra-

niczła się do twórczości pojedynczego autora, co pozwalało opracować tylko tzw. klucze wyjaśniające, np. logikę konstrukcji charakterów, konstrukcję fabularną czy kodyfikację symboliki (motywika); dobrze ilustrują to np. studia szekspirowskie. Metody nieokreślone natomiast odrywały badania nad dziełem literackim od samego dzieła. W ten sposób, dzieło stawało się pretekstem do wyrażania zideologizowanych sądów (ideologemy) na temat np. historycznej epoki powstania dzieła, świata przedstawionego itd. Wszystko to kierowało badania literaturoznawcze i teoretycznoliterackie w stronę filozofii. Innymi słowy, przedmiotem poznania było nie dzieło literackie, lecz literackie systemy filozoficzne i quasi-filozoficzne, co w konfrontacji z metodami i postulatami badawczymi sformułowanymi przez Romana Jacobsona [Якобсон 1921] czy Romana Ingardena [Ingarden 1972] stanowiło epistemologiczne cofnięcie się literaturoznawstwa do etapu „wstępnego poznawania”, opartego na intuicjach, alegoriach, porównaniach i komparatystyce [Boroch, 2016: 25–40]. Nasuwa się w tym miejscu pytanie o możliwą wielość interpretacji dzieła. Innymi słowy, dlaczego dzieje się tak, że niezmienny pod względem semiotyczno-semantycznym przedmiot poznania jest tak wielorako rozumiany? Ponadto, w wypadku dzieła nieutralnego w świadomości społecznej lub utrwalonego słabo, nie ma zgody co do wzorcowego „wyniku interpretacyjnego”, czyli właściwego jego rozumienia? W tym miejscu należałoby wskazać na problemy „hermeneutyki literaturoznawczej”. Systematyczne uporządkowania takiej hermeneutyki są albo normatywne, albo deskrypcyjne. W tym sensie określenie „normatywny” odnosi się do tego, co ma być poznawczo (interpretacyjnie) osiągnięte; zaś określenie „deskrypcyjny” należy rozumieć jako obserwację faktycznych praktyk czy metod hermeneutycznych. Uwzględniając ideologizację hermeneutyki dzieła literackiego, można zauważyć niebezpieczny dla nauk o literaturze trend „opowiadania” historii literatury w podporządkowanym założeniom ideologicznym dyskursie, np. marksistowskim, ewolucjonistycznym czy narodowym. Warto przyrzeć się mechanizmom tworzenia takich zideologizowanych dyskursów z perspektywy socjologicznej, uwzględniającej siłę ich społecznego oddziaływania¹. Badania takie były prowadzone w Polsce w pierwszej połowie XX wieku (nazwijmy to zjawisko hermeneutyką normatywną). Wyrastały one z połączenia socjologii, filozofii oraz literaturoznawstwa, jednakże ze względu na swoje ideologiczne zaangażowanie nie przyniosły sensownych rezultatów².

¹Problem ideologizacji i mitologizacji dzieł literackich nie będzie w tym artykule rozpatrywany.

²Problem ten nie będzie szerzej dyskutowany. Wystarczy przypomnieć prace Stefana Żółkiewskiego jako przykład „literaturoznawstwa zaangażowanego/wojującego”, np. *Kultura. Socjologia. Semiotyka literacka* [1979]; *Wiedza o literaturze* [1980]. Styl uprawiania badań literaturoznawczych przez Żółkiewskiego jest obarczony dyskwalifikującymi wadami, jednakże dobrze pokazuje mechanizmy prowadzące do skrajnego zideologizowania humanistyki i polskiego literaturoznawstwa. W tym sensie Żółkiewski jest przedstawicielem normatywnej hermeneutyki literackiej. Normatywna hermeneutyka współcześnie wkracza także w inne dziedziny humanistyki (dotyczy to zwłaszcza filozofii, do czego powrócę w osobnym artykule).

Perspektywy badawcze dzieła sztuki literackiej

Perspektywa wewnętrzna

Perspektywa wewnętrzna (PW) analizy dzieła literackiego skupia się na konstrukcji świata przedstawionego. Analizuje np.:

- artefakty świata przedstawionego, np. kulinaria, urządzenia techniczne;
- postaci, np. ubiór, zachowanie się, relacje personalne;
- miejsce, np. specyfika, sposoby prezentacji;
- czas, np. modele upływu czasu;
- strukturę społeczną przedstawioną (odwzorowaną) w dziele;
- anomalie semiotyczno-semantyczne (dziwne regularności).

Podejście takie ma na celu wyodrębnienie tego, co systemowe, regularne i powtarzające się – sekwencyjne (S). Sekwencje S są wewnętrznie i zewnętrznie typologizowane. Typologia wewnętrzna odnosi się do logiki łączenia elementów bazowych sekwencji S. Typologia zewnętrzna zaś stanowi „semiotyczno-semantyczne tło” sekwencji S, konotując np. logikę łączenia artefaktów świata przedstawionego dzieła; z tego względu typologię zewnętrzną nazywa się kontekstem sekwencji (K). Kontekst sekwencji K nie jest częścią składową sekwencji S, stanowi jedynie jej tło lub otoczenie np. fabularne czy symboliczne. Sekwencja i kontekst sekwencji tworzą kontinuum, które nazywa się przestrzenią relacyjną (R). Przestrzeń relacyjna jest przestrzenią łączenia się sekwencji S z kontekstem K. W celu ułatwienia dalszych rozważań wprowadzona zostanie w tym miejscu następująca formuła:

- sR_K

Indeksacja przestrzeni relacyjnej sR_K jest podstawą rozumowania w poszukiwaniu znaczeń, które analitycznie wynikają z połączenia S i K. Proces indeksowania przestrzeni sR_K uważa się za zupełny, jeżeli:

- zostały zidentyfikowane wszystkie elementy bazowe sekwencji S;
- ustanowiono typologię wewnętrzną sekwencji S;
- zidentyfikowano wszystkie konteksty K sekwencji S;
- wyznaczono przestrzeń relacyjną sR_K , której nie można uzupełnić o nowe sekwencje.

W wyniku powyższej procedury powstaje sekwencja formalna o strukturze sR_K , co jest warunkiem wystarczającym do rozpoczęcia procesu semantyzacji, czyli wyznaczenia znaczeń sekwencji S w dziele (bądź też wszystkich dziełach danego autora, np. Czechowa). W tym rozumieniu PW jest ujęciem redukcjonistycznym, któremu wymyka się estetyczny i całościowy opis dzieła, co uważa się za słabość tej metodologii.

Twierdzenia PW.

W perspektywie wewnętrznej przyjmuje się następujące założenia teoretyczne:

- Dzieło jest systemem izolowanym.
- Liczba sekwencji formalnych S w dziele jest skończona.

Powyższe założenia należy rozumieć następująco: (1) dzieło jest systemem izolowanym, co pozwala na jego opis zupełny (wyczerpujący); (2) zakres poznania dzieła jest ograniczony do niego samego; (3) relacje między dziełem a otoczeniem, np. społecznym, nie są przedmiotem rozpatrywań.

Perspektywa zewnętrzna

Perspektywa zewnętrzna (PZ) analizy dzieła skupia się na uchwyceniu związków świata przedstawionego dzieła ze światem aktualnym interpretatora. PZ koncentruje się na takich elementach jak, np.:

- oddziaływanie ideologiczne oraz wpływ na procesy kulturotwórcze w ramach określonych struktur społecznych (oddziaływanie społeczne);
- ideologizacja, czyli kształtowanie punktów widzenia na temat aktualnych wydarzeń społeczno-historycznych;
- mitologizacja, czyli zastępowanie znaczeń artefaktów świata przedstawionego dzieła znaczeniami z rzeczywistości aktualnej
- dyskurs, ułożenie tematyki narracyjno-fabularnej w stematyzowany, spójny przekaz;
- filozofia, refleksja filozoficzna nad światem aktualnym;
- aksjologia (wartościowanie) np. ideowych postaw bohaterów lub wątków fabularnych w kontekście aktualnych wydarzeń społeczno-historycznych;
- interkulturowość, czyli stopień wpływu na inne kultury (realna intertekstualność dzieła).

Podejście PZ ma na celu nie stwierdzenie, lecz ustanowienie związków między światem dzieła a aktualną rzeczywistością interpretatora w taki sposób, by związki te były semiotycznie i semantycznie tożsame z przyjętą przez interpretatora perspektywą. W tym sensie PZ jest normatywna, podporządkowana dominującej wizji rzeczywistości. Podporządkowanie takie nadaje perspektywie zewnętrznej dynamizm, ponieważ otwiera się ideologiczny spór dotyczący ustanawiania związków między oboma światami, tj. światem przedstawionym dzieła i światem aktualnym. PZ jest perspektywą światopoglądowo zaangażowaną, co stanowi jej słabość, dlatego główne zarzuty względem perspektywy zewnętrznej dotyczą manipulacji sekwencjami formalnymi, dyskursem czy historią.

Twierdzenia PZ.

W perspektywie zewnętrznej przyjmuje się następujące założenie teoretyczne:

- Dzieło jest systemem izolowanym jednostronnie.

Powyższe założenie należy rozumieć następująco: (1) dzieło jest systemem izolowanym jednostronnie, co nie pozwala na jego zupełny (wyczerpujący) opis; (2) przedmiotem poznania są relacje ustanowione przez interpretatora między światem mu aktualnym a światem dzieła – relacje między dziełem a otoczeniem (np. społecznym) stanowią podstawę rozumowania.

Przestrzeń relacyjna PZ, czyli przestrzeń łączenia się sekwencji S z kontekstem K to:

- sR_K

Ograniczenie, o którym mowa wyżej, odnosi się do S; zaś brak ograniczenia odnosi się do K, dlatego:

- sR_K

Gdzie:

- $S = 1$ zaś $K \rightarrow \infty$

Zupełna indeksacja przestrzeni relacyjnej sR_K nie jest możliwa, ponieważ następuje tu „podmiana semantyki” np. symboli. Innymi słowy, symbol posiada konkretną semantykę, która zostaje w ujęciu PZ podmieniona na inną, adekwatną do przyjętego przez interpretatora punktu widzenia.

Komentarz do powyższych założeń jest następujący. Analitycznie uzasadnione wydaje się wprowadzenie rozróżnienia sekwencji formalnych S w ramach PW i PZ:

- S_{PW} — dla sekwencji ustanowionych w perspektywie wewnętrznej PW;
- S_{PZ} — dla sekwencji ustanowionych w perspektywie zewnętrznej PZ.

Sekwencje S_{PW} należą do systemu izolowanego dzieła, co pozwala na ich opis zupełny.

Sekwencje S_{PZ} należą do systemu izolowanego jednostronnie — oznacza to, że system jest ograniczony. W wypadku dzieła literackiego polega to na transmisji na dzieło literackie znaczeń (semiotyzacja i semantyzacja) ze świata aktualnego interpretatorowi jako czynnika ustanawiającego semantyczne i semiotyczne relacje. Transmisja taka jest zawsze selektywna, co oznacza, że ustanowione relacje są uzależnione od zmian świata aktualnego, czyli są albo zideologizowane, albo zmitologizowane. Z tym pierwszym zjawiskiem mamy do czynienia wtedy, gdy interpretator przyjmuje określoną perspektywę swojego oglądu; zaś w przypadku drugim, gdy następuje podmiana znaczeń, czyli określonym artefaktom zostaje nadane znaczenie różne od pierwotnego.

Egzemplifikacja

Perspektywa PW — semiotyka literatury

Domena kulinarnych artefaktów w świecie przedstawionym w dramatach Antoniego Czechowa pozostaje niezmienna do chwili ich indeksacji. Raz opracowany indeks kulinarników występujących np. w *Trzech siostrach* jest jednoznacznie ustalony. Kolejnym krokiem postępowania badawczego jest identyfikacja sekwencji S kulinarników oraz ich semantyzacja w oparciu o kontekst K.

Innymi słowy kulinaria, które pojawiają się w kontekście K_n występują zawsze w jakiejś sekwencji S semantyzowanej przez kontekst K . Indeks kulinariów w *Trzech siostrach* jest następujący³:

- $K_{\text{Trzy siostry}}$: cukierki; czeremsha; czechartma; indyk; szarlotka; herbata; koniak; bliny; zsiadłe mleko; tort/kołacz; pieróg; wódka, wino.

W *Trzech siostrach* w kategorii kulinariów z indeksem napoje występuje: herbata, koniak, wódka oraz wino. Ów indeks stanowi podstawę rozumowania mającego na celu objaśnienie ich znaczenia w świecie przedstawionym dzieła, np. okoliczności picia herbaty ze wskazaniem miejsca, uczestników, użytych artefaktów do jej przygotowania itd. Podejście badawcze, o którym mowa w tym punkcie, nazywa się semiotyką dzieła sztuki literackiej lub semiotyką literatury.

Herbata — przykład analizy PW⁴.

Herbata w *Trzech siostrach* występuje w następujących sekwencjach:

- Napój, posiłek, parzenie herbaty, spożywanie herbaty.

Kontekstem sekwencji S_{herbata} jest:

- Dom, jadalnia, samowar.

Przestrzeń relacyjną R stanowi:

- [napój, posiłek, spożywanie herbaty] R [dom, jadalnia, samowar]

W powyższej przestrzeni relacyjnej R szczególne miejsce zajmuje samowar. Artefakt ten rozszerza semiotyczno-semantyczną „pojemność” formalnej sekwencji S_{herbata} np. o kategorie abstrakcyjne takie jak pojednanie, dom, zasiedzenie czy reminiscencja [Boroch 2013: 50]. Wszystkie te abstrakcje w tym wypadku wynikają z logiki fabularnej i nie mogą być pominięte. Powstaje w ten sposób rozbudowana i trudna do opisu siatka symboli. Takie symboliczne pogłębienie należy do aporii semiotyki literatury, ponieważ rozbudowane i wielopoziomowe łańcuchy referencyjne są ogromne, co utrudnia lub uniemożliwia ich opis. Wynika to z obecności elementów współdzielonych, które raz należą do kontekstu a raz do sekwencji. Praktyka badawcza pokazuje, że obecność elementu współdzielonego (dynamicznego) jest w narratologicznej literaturze przedmiotu znana [Greimas 1960; Ubersfeld 1978; de Toro 1995]. Aporia ta nie doczekała się rozwiązania, które łączyło by w sobie zarówno funkcjonalność jak i prostotę. Podsumowując, „czysta semiotyka literatury” jest jak na razie postulatem poznawczym. W praktyce badawczej widoczna jest tendencja wykraczania poza ramy dzieła.

Perspektywa zewnętrzna — antropologia literatury

Przyjrzyjmy się PZ na przykładzie typologii postaci w dramaturgii Czechowa, która obejmuje siedem kategorii: (1) posiadacz ziemski; (2) kupiec; (3)

³ [Boroch, 2013: 53–54].

⁴ [Boroch, 2013: 49–52].

lekarz; (4) nauczyciel; (5) zawodowy wojskowy; (6) urzędnik; (7) służący [Boroch 2013: 70–71]. Proponowana typologia jest opracowana w oparciu o teorię klasy społecznej w ujęciu Williama Wenera i Paula Fusella [Boroch 2013: 62–63]. Propozycja tych badaczy zakłada następującą klasyfikację:

- Klasa średnia wyższa to grupa o wysokim statusie majątkowym, niezmuszona względami ekonomicznymi do podejmowania najemnej pracy zarobkowej – u Czechowa: posiadacz ziemski;
- Klasa średnia właściwa (tzw. grupa profesjonalistów) to grupa ludzi wykonujących pracę zawodową zaliczaną do klasy zawodów o wysokiej użyteczności społecznej; pobierają za to wynagrodzenie, u Czechowa: lekarz, nauczyciel, zawodowy wojskowy;
- Klasa średnia niższa to grupa ludzi, wykonujących pracę najemną o niższej użyteczności społecznej, u Czechowa: urzędnik;
- Klasa niższego proletariatu, to grupa o niskim statusie majątkowym, utrzymująca się z pracy najemnej w zawodach o niższym prestiżu społecznym, u Czechowa: służący;
- Klasa biedoty, to grupa nieposiadająca środków do życia, utrzymująca się z pracy fizycznej – u Czechowa: robotnik rolny.

Omówiona wyżej klasyfikacja Wenera–Fusella może być z powodzeniem zaadoptowana do analizy struktur społecznych świata przedstawionego w dramaturgii Czechowa. Mimo dość rozbudowanej typologii postaci, w świecie tym semantycznie i fabularnie rozwijane są tylko cztery typy: posiadacz ziemski, lekarz, nauczyciel oraz zawodowy wojskowy; pozostałe typy pełnią funkcje pomocnicze. Główne typy postaci pozostają względem siebie w relacji zależności hierarchicznej opartej na statusie majątkowym i zawodowym (wynikającym z wykształcenia), które bezpośrednio kształtują status społeczny. Zależności te dają się sprowadzić do formuły szeroko rozumianej służby⁵:

- *X służy Y-owi* albo *X jest sługą Y-a*.
- Jeżeli *X służy Y-owi* to nie zawsze jest tak, że *X jest sługą Y-a*.
- Jeżeli *X jest sługą Y-a* to zawsze jest tak, że *X służy Y-owi*.

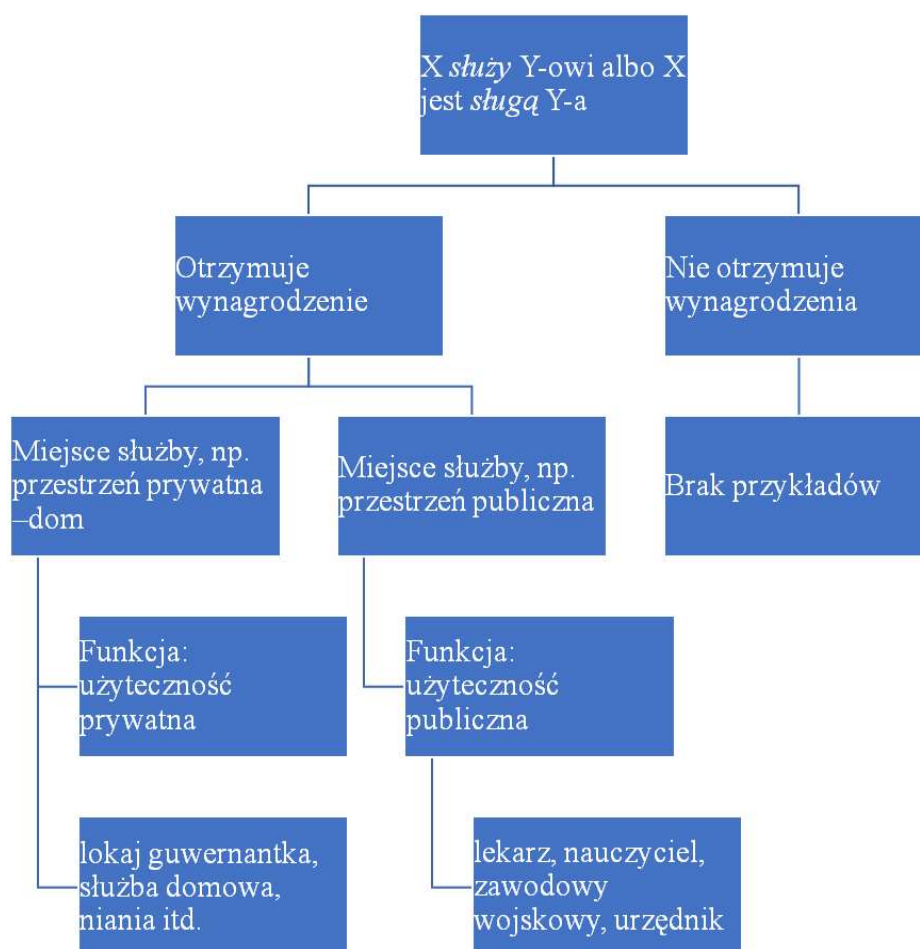
Sporną pozostaje semantyka jednostki służba: (1) rodzaj czynności; (2) wykonywanej z przez ludzi; (3) z czyjegoś polecenia; (4) lub pod przymusem; (5) lub z własnej woli; (6) za którą otrzymują wynagrodzenie; (7) lub nie otrzymują wynagrodzenia; (8) w wyniku (wykonania) której coś się zdarza [Boroch 2013: 104].

⁵Skutkiem reform państwa w Rosji przełomu XIX i XX wieku pojawiają się nowe zawody takie jak radca prawny, lekarz czy urzędnik Starostwa. Nowym czynnikiem podziału hierarchicznego obok statusu majątkowego staje się wykształcenie.

Sługa — przykład analizy PZ.

W *Trzech siostrach* postaciami służącymi, według didaskaliów, są Fierapont (nocny stróż z zarządu ziemiaństwa) oraz Anfisa (niania, 80-letnia staruszka). Jednakże biorąc pod uwagę propozycję teoretyczną dotyczącą klas społecznych (patrz 3.2), w relacji służby pozostają jednak i inne postaci. Świat dramatów Czechowa przedstawia wyspecjalizowane relacje społeczne. W ramach tego można wyróżnić np. służbę wojskową (zawodowy wojskowy, urzędnik państwowy), czy służbę społecznie użyteczną (lekarz, nauczyciel). Beneficjentem tej służby jest społeczeństwo (co w tym wypadku oznacza klasę średnią właściwą), dlatego postulaty definicyjne (3.2) dotyczące przymusu (4) i własnej woli (5) są, w świetle utilitaryzmu, dyskusyjne. Relację służby w dramaturgii Czechowa można sprowadzić do następującej uproszczonej postaci.

Schemat 1. Relacja służby w dramatach Czechowa

Schemat 1 pokazuje relację służby, w którą są uwikłane postaci Czechowa ze wskazaniem konkretnego miejsca, w którym służba się odbywa. Analizie zostały poddane dzieła: *Platonow*, *Mewa*, *Wujaszek Wania*, *Trzy siostry* oraz *Wiśniowy sad*. Wyniki analizy pokazały, że w dramatach występują, podobnie jak w przypadku analizy PW, typy postaci, które są realizacją dwóch różnych wariantów, np. Trylecki (*Platonow*), Eugeniusz Dorn (*Mewa*) czy Iwan Czebutykin (*Trzy siostry*) są realizacją wariantu lekarz oraz zawodowy wojskowy.

Zauważmy, że zastosowana metodologia podziału klas społecznych Wernera–Fusella jest tylko pretekstem do analizy relacji społecznych postaci w świecie przedstawianym dramatów Czechowa. Adekwatność tej propozycji może być z powodzeniem kwestionowana w oparciu o inną typologię klas społecznych. Nie jest konieczne wprowadzenie teorii klas społecznych (tu teoria Wernera–Fusella) jako narzędzia analitycznego. Jeżeli jednak spojrzymy na problem z perspektywy „humanistyki zaangażowanej” (zideologizowanej), czyli takiej, która jest reprezentantem określonych założeń ideologicznych, to „epistemiczna nieprawda” jest faktem. Ponadto, pozostając przy teorii podziału klas społecznych, określenie statusu majątkowego postaci i przez to wyznaczenie ich pozycji w hierarchii społecznej świata przedstawionego w dziele literackim jest po prostu niemożliwe bez wprowadzenia daleko idących analogii ze światem aktualnym interpretatora. Na ile te analogie są słuszne, pozostaje kwestią otwartą.

Podsumowanie

W wypadku metody PZ, podobnie jak metody PW, nie można mówić o „ujęciu czystym”, czyli takim, które nie byłoby do pewnego stopnia synkretyczne. W praktyce widoczne jest jednoczesne ich łączenie — synkretyzm epistemiczny perspektyw badawczych. Synkretyzm epistemiczny sprawia, że obecne interpretacje dzieła są niepełne, zaś kwestia przyszłych interpretacji pozostaje otwarta. Hermeneutyka dzieła literackiego przypomina w tym wypadku „wywoływacz”, daje pretekst do konstruowania interpretacji; jej zadaniem jest poszerzaniem refleksji pre-teoretycznych, które nie są w pełni skonceptualizowane w postaci metodologicznego opisu. Nasuwa się w tym miejscu pytanie o zadania badacza literatury. W swoich rozważaniach historyk literatury stawia sobie za cel periodyzację i wyjaśnienie zależności zjawisk życia literackiego. Stwierdzenie to, choć ogólne, nie wzbudza sprzeciwu. Jakie są jednak zadania literaturoznawcy, czyli interpretatora dzieła literackiego? Początkowo zadaniem literaturoznawcy było wyjaśnienie zawłości semiotycznych i semantycznych świata przedstawionego dzieła. Jednakże założenie to nie jest — we współczesnej perspektywie oczywiste, a to z powodu „romansu epistemicznego” literaturoznawstwa z ideologią, zwłaszcza tą, której zasadniczą ambicją jest moc tworzenia aktualnych światów. W tym też sensie zideologizowane literaturoznawstwo stało się narzędziem ukrywającym ideologię za woalem tradycji literackiej. Przykładem takiego ukrycia są próby konstruowania dyskursu historycznoliterackiego w perspektywie marksistowskiej, etnocentrycznej czy narodowej. Z drugiej jednak strony, przy niezmiennym depozycie semiotyczno-semantycznym

działa, pozostaje jedynie możliwość analizy jego społecznego odbioru czy sposobu w jaki dzieło funkcjonuje w świadomości społecznej, co pozwala na wpływanie na sposób myślenia grup społecznych czy społeczeństw. Przykładem takiego stanu rzeczy jest „literaturoznawstwo osobowości”, czyli badaczy, których opinie zostały z jakiegoś powodu uznane za kanoniczne. I tak praca Jonathana Cullera pt. *Literary Theory* (1997), która została opublikowana w oksfordzkiej serii *A Very Short Introduction*, adresowanej do niespecjalistów w danej dziedzinie, została na gruncie polskim potraktowana przez młodsze pokolenia badaczy literatury jako manifest wolności. W rzeczywistości postulat Cullera oznaczał rezygnację z badań teoriopoznawczych. W roku 2006 w *Tekstach Drugich* został opublikowany artykuł Anny Burzyńskiej pt. *Czy teoria literatury istnieje?* [Burzyńska 2006: 40–57]. Autorka w tym artykule przyjmuje stanowisko neutralne, stwierdzając, że teoria literatury została zastąpiona praktyką interpretacyjną. Stwierdzenie to jest błędne. Praktykę interpretacyjną, nawet tzw. „literaturoznawstwa osobowości” można scharakteryzować pod kątem regularności czy typowości, co w konsekwencji prowadzi do sformułowania teorii deskrypcyjnej a nie normatywnej oraz pozwala na wysunięcie hipotezy, że zmiany paradygmatu pojęciowego są skorelowane ze stabilizacją korpusu terminologicznego w ramach języka specjalistycznego teorii literatury⁶. Zakładamy, że każdy język dyscypliny naukowej, by był językiem specjalistycznym, musi posiadać rdzeń terminologiczny, który będzie wartością odniesienia semantycznego dla neologizmów albo neosemantyzmów. Aby ów rdzeń ustalić, konieczna jest analiza ilościowa korpusu tekstowego reprezentatywnego dla danej dyscypliny akademickiej pod kątem tych właśnie terminów, które ów rdzeń terminologiczny konstytuują. Indeksacja pod kątem użycia ilościowego terminów pokazuje tendencje wzrostowe lub spadkowe. Indeksowanie takie określa stabilność korpusu terminologicznego. Przez stabilny korpus terminologiczny należy rozumieć stały poziom nasycenia bazami słowotwórczymi terminów w dyskursie danej dziedziny. Niestabilny korpus terminologiczny jest przejawem tendencji spadkowych lub wzrostowych. Tendencja spadkowa może świadczyć o zanikaniu dyscypliny, tendencja wzrostowa zaś o jej rozwoju. Nasycenie, o którym mowa, świadczy o poziomie rozwinięcia języka specjalistycznego⁷. Rozwinięcie języka specjalistycznego jest gwarantem koherencji dyskusji, która nie odbiegnie zbyt daleko w stronę ideologii, np. pod postacią hasła „obrona humanistycznych wartości”. Humanistyka ideologicznie zaangażowana nie cofnie się przed manipulowaniem lub fałszowaniem danych tylko w tym celu, by za (wszelką cenę) uzasadnić przedstawiane racje [Boroch, 2017: 157–172]. Zauważmy, że wadliwość racji nie jest w ogóle rozpatrywana. Nie istnieją żadne niezwodne metody

⁶W latach 2000–2006 dyskusje o teorii literatury były prowadzone z licznymi przywołaniami prac (kolejność alfabetyczna): Louisa Althussera, Rolanda Barthesa, Pierre’a Bourdieu, Jacques’a Derridy, Michaela Foucaulta, Jürgena Habermasa, Claude’a Levi-Straussa, Paula Ricoeura, Raymonda Williama, itd. Z powyższej listy ostali się Barthes, Bourdieu oraz Ricoeur (na podstawie książki abstraktów: *Konferencja naukowa. Filozoficzne aspekty literatury*).

⁷ Za przykład opracowania korpusu terminologicznego może posłużyć praca Olgi Lesickiej *Anglojęzyczne zapożyczenia terminologiczne w rosyjskich czasopiśmie ekonomicznych przełomu XX i XXI wieku* [2015]. Więcej na ten temat w osobnym artykule.

wykrywania „humanistycznych błędów”. Problem granicy „humanistycznego błędu” pozostaje problemem filozoficznie otwartym i dotyczy raczej kwestii aksjologicznych (wartości). Stąd płynie jeden wniosek: biorąc pod uwagę siłę oddziaływania społecznego literatury, konieczna jest szczególna troska o jakość aksjologiczną zarówno historii literatury jak i literaturoznawstwa; to zaś wymaga rozpoczęcia debaty środowisk literaturoznawczo-filozoficznych na temat roli i funkcji zarówno literaturoznawstwa, jak i etyki badawczej.

Literatura

- Boroch R., *Etap wstępnego poznawania i wizualizacje w badaniach kulturoznawczych*, „Roczniki Kulturoznawcze” 2016, nr 3(2016), s. 25–40.
- Boroch R., *W stronę semiotyzacji antropologii literatury. Studia z dramaturgii Antoniego Czechowa*, Warszawa 2013.
- Boroch R., *Etyka w przekładzie specjalistycznym a kompetencje tłumacza tekstów specjalistycznych. Studium przypadku*, „Nauka” 2017, s. 157–172.
- Burzyńska A., *Czy teoria literatury istnieje?* „Teksty Drugie” 2006, nr 1–2, s. 40–57.
- Greimas A. J., *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Paris 1960.
- Handke R., *Hermeneutika*, „Polonistyka” 1995, nr 2, s. 281–289.
- Ingarden R., *Das literarische Kunstwerk. Mit einem Anhang von den Funktionen der Sprache im Theaterschauspiel*, 4. Aufl., Tübingen 1972.
- Ingarden R., *O dziele literackim. Badania z pogranicza ontologii, teorii języka i filozofii literatury*, przeł. M. Turowicz, Warszawa 1960.
- F. de Toro, *Theatre Semiotics. Text and Staging in Modern Theatre*, transl. J. Lewis, Toronto–Buffalo 1995
- Ubersfeld A., *Lire le théâtre*, Paris 1978.

Robert Boroch — doktor. W latach 2016–2018 kierownik Pracowni Semiotyki Kultury Europy Środkowo-Wschodniej. Autor trzech monografii: *W stronę semiotyzacji antropologii literatury. Studia z dramaturgii Antoniego Czechowa* (2013); *Kultura w systematyce Alfreda L. Kroebera i Clyde’a Kluckhohna* (2013); *Siedem bram memetyki* (2016).

Robert Boroch (PhD) — PhD, Lab. Leader of Cultural Semiotics of Central and Eastern Europe Laboratory between 2016–2018. Author of three monographs: *Towards Semiotisation of Literary Anthropology. Studies on Anthon Chekhov dramaturgy* (2013); *Culture in the Classification of Alfred L. Kroeber and Clyde Kluckhohn* (2013); *Seven Gates of Memetics*. (2016).

Contact details / Dane kontaktowe:

Robert Boroch – Uniwersytet Warszawski, Wydział Lingwistyki Stosowanej, Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej, Pracownia Semiotyki Kultury Europy Środkowo-Wschodniej, ul. Szturmowa 4, 02-678 Warszawa, rboroch@uw.edu.pl.